

Susana Andea, Avram Andea, Adinel Dincă, *Autographa et signaturae Transilvaniae*, Argonaut Publishing, Cluj-Napoca (România) – Symphologic Publishing, Gatineau (Canada), 2016, 283 p.

Volumul de față, semnat de reputații cercetători dr. Susana Andea și Adinel Dincă, precum și de regretatul istoric și profesor Avram Andea, se integrează unui mai amplu proiect dedicat practicii scrisului în Transilvania secolelor XIII-XVII, derulat în cadrul Institutului de Istorie “George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca între anii 2013–2106. Ambițios și singular prin modul de abordare a tematicii deloc facile, demersul propus se înscrie într-un curent de cercetare focalizat asupra identificării scrierilor autografe cu scopul de a accesa prin intermediul unor texte redactate *manu propria* personaje ale unor vremuri demult apuse, asupra cărora se pot emite astfel opinii legate de educația, gradul de cultură sau de intențiile acestora. Operând într-o manieră dezinvoltă cu instrumentele de lucru specifice istoriografiei, filologiei dar și paleografiei latină și chirilică, cercetarea se dovedește a fi o analiză aprofundată a scrierii, cu accent pe semnarea actelor și a implicațiilor utilizării acestora în spațiul Transilvaniei medievale și premoderne. Autorii și-au propus investigarea mai multor medii culturale și confesionale ale Transilvaniei, de la cele care au avut ca mijloc de exprimare scrierea cu caractere latine (curtea voievodală, cea princiară, mediul episcopal catolic sau cel al coloniștilor germani), până la structurile ecleziastice ale bisericii ortodoxe ce au uzitat într-o proporție sporită scrierea cu caractere chirilice.

Prima parte a volumului, semnată de istoricul Adinel Dincă este dedicată *Scrierilor autografe în Transilvania medievală: de la cele mai timpurii mărturii, până în secolul al XVI-lea* (p. 11–85). Dintr-un început autorul își motivează interesul față de un asemenea subiect prin fascinația iscată de contactul nemediat cu cei care au scris (prin intermediul mostrelor grafice păstrate de la aceștia), dar și de relația indisolubilă pe care o percepe între autograf, veridicitate și legalitate. Incursiunea, gândită de autor ca un studiu-exploratoriu, debutează cu o serie de precizări terminologice, de la cele de natură filologică (“o iscălitură este un autograf, dar nu orice autograf este o iscălitură”), la cele istoriografice, potrivit cărora una din caracteristicile actului autograf este dată de suprapunerea identității celui care formulează oral un text cu cea a celui care-l redactează, la care se mai adaugă, în viziunea cercetătorului, și însemnările suplimentare ale scribilor, notarilor, cancelarilor sau secretarilor, adnotate ulterior pe text. Se adaugă apoi un scurt istoric al autografiei și al semnăturii autografe, “invenție” a epocii medievale, de la cea mai veche semnătură depistată până acum, ce datează din 1098, trecând prin semnăturile monogramatice ale regilor și înalților demnitari statali și până la perioada

Renașterii și umanismului, când afirmarea individului și a valorii sale personale a fost marcată și de autoidentificarea sa prin semnătură. Autorul este interesat și de urmărirea modului în care a evoluat preocuparea științifică față de autograful medieval, începând cu studiile paleografului, istoricului și bibliotecarului francez Léopold Delisle (deschizătorul de drumuri în acest sens) și continuând cu apariția primelor instituții și publicații dedicate autografiei medievale. Nu în ultimul rând, cercetătorul pune în discuție o serie de criterii folosite pentru analiza scrisului unui scrib medieval, conchizând că, în pofida dezvoltării stilometriei sau a codicologiei, scrisul medieval rămâne un proces profund uman, ce nu poate fi supus într-un totuși unei cuantificări temporale.

Partea centrală a studiului – *Autografe în Transilvania medievală* – este o analiză elaborată, minuțios condusă, a numeroase fragmente de scriere autografă, pe care cercetătorul le-a intersectat în mod fericit cu frânturi ale existenței autorilor lor – voievozi, episcopi, cancelari, protonotari, scribi, preoți parohi sau mici funcționari. În mod declarat și asumat, cercetarea nu s-a vrut și nu a putut să fie una exhaustivă, istoricul operând cu eșantioane de surse directe păstrate în arhive sau biblioteci, față de care a impus o serie de principii de selectare generate de accesibilitate, de uniformitatea volumului în ansamblu său, dar și de preferințe de natură subiectivă. Conceptul propus lectorilor avizați, și nu numai, este acela al plasării în oglindă a mediului laic și ecleziastic din Transilvania medievală, ambele reprezentate de cele mai înalte structuri de putere (voievozi și episcopi). Se continuă apoi cu cancelariile acestor instituții centrale, pentru a se ajunge mai apoi pe scara invers ierarhică, la activitatea clerului inferior și a oficialilor laici de rang mărunț. În mod deliberat autorul a exclus din această analiză mediul urban, căruia urmează să îi dedice o analiză aparte. Extrem de relevante sunt și concluziile rezultate din analiza scripturistică efectuată; potrivit istoricului, forurile laice au fost cele care au furnizat o masă de documente net superioară celor ecleziastice, având o densitate și o varietate mai mare a personalului de cancelarie. Cu o organizare mai complexă decât sfera ecleziastică, aceste instituții au avut o activitate de redactare a înscrisurilor mult mai pragmatică și mai bogată. Pe de altă parte, din perspectiva formației intelectuale individuale și a educației grafice, exemplele furnizate de mediul episcopal sunt superioare celor venite dinspre cancelariile laice, ai căror membri s-au cantonat până către veacul al XVI-lea în formele tradiționale de scriere cursivă gotică, în timp ce membri ai clerului superior au făcut cu succes pasul înainte înspre scrierea cursivă umanistică. Cercetătorul atrage mai apoi atenția asupra unor elemente rezultate din analiza efectuată ce pot deveni ele însele subiecte de interes pentru cercetări viitoare: tranziția de la scrierea gotică la cea umanistică, dar și coexistența celor două sisteme de scriere, sistemul bivalent de scriere identificat în cazul aceluiași individ, dar și distincția ce trebuie operată în ceea ce privește scrierea profesională, cea educată și cea nesigură.

Cea de-a doua parte a volumului, *Semnături ale principilor Transilvaniei* (p. 86–157), o are ca autoare pe reputata cercetătoare Susana Andea, ce și-a propus să abordeze acest subiect prin prisma interferenței mai multor domenii, de la istoria scrisului la cercetări de natură diplomatică și juridică. Sub aspect juridic, autoarea pornește în analiza sa de la constatarea că în legislația maghiară nu a existat o referire anume

la valoarea semnăturilor regale sau ale altor demnitari, validitatea actelor fiind dată exclusiv de existența peceții autentice. Observă însă că, pe măsură ce practica scrișului și a cititului a sporit la nivelurile superioare ale societății regatului, dominația exclusivă a puterii de autentificare a sigiliului a scăzut. Cu toate acestea, deși practica semnării actelor de către regi a început, ca modă, încă de prin anii 1440–1444, ea nu s-a generalizat în timpul ultimilor regi ai Ungariei medievale. În același timp, cancelaria voievodală, inspirată de modelul celei regale, a început să emită acte cu semnătura voievodului încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea; totuși, de-abia odată cu constituirea Principatului autonom Transilvania s-a aliniat practicii scrierii și semnării actelor existente deja în Europa. Din punctul de vedere al cercetătoarei, două au fost momentele care au contribuit la alinierea regulilor activității scripturistice din Transilvania la cele din alte state europene: în primul rând, influența cancelariei poloneze, exercitată prin principele Ștefan Báthory, ajuns rege al Poloniei, în vremea căruia cancelaria princiară a gravitat între autoritatea principelui și cea a Sfatului princiar. În al doilea rând, stăpânirea generalului Basta și a comisarilor imperiali a impus în principat necesitatea ca cele mai importante acte (evidențele fiscale, donațiile, privilegiile sau deciziile Consiliului princiar) să fie întărite de semnătura și sigiliul imperial. Pe de-altă parte, din perspectivă diplomatică, autoarea constată că în cercetările de diplomatică medievală pentru mediul transilvănean s-a alocat prea puțin spațiu analizării semnăturilor de pe acte, considerându-se că acestea au fost interpretate mai ales ca o întărire a credibilității actului.

Corpul principal al studiului este o analiză pluridisciplinară a semnăturilor primilor potenți ai Transilvaniei veacurilor XVI–XVII (voievozi, guvernatori, principii), o pertinentă incursiune în istoria Principatului prin prisma identității autografe a fiecăruia dintre aceștia, dublată de opinii asupra ambientului Curții princiare, a nivelului intelectual și cultural al elitei princiare, precum și a alianțelor matrimoniale sau a jocurilor politice în care aceștia au fost angrenați. Analiza practicii semnării actelor de către principii Transilvaniei a impus cercetătoarei o serie de elemente comune, definitorii pentru scripturistica cancelariei princiare. În primul rând, s-a constatat că toți principii și-au exercitat dreptul la semnătură, deși a existat o diferențiere formală dată de importanța actelor semnate: în timp ce documentele de primă însemnătate (danii, privilegii, acte solemne) au fost semnate prin folosirea numelui întreg în variantă latină, actele de mai mică importanță au fost întărite doar prin varianta prescurtată a numelui. De asemenea, s-a observat că nu întotdeauna a fost posibilă folosirea semnăturii autografe (minorat, absență), caz în care s-a recurs la imitarea semnăturii de către secretar. În ceea ce privește poziționare semnăturilor, s-a constatat că, de regulă, acestea au fost executate în partea stângă, sub text, excepție făcând situațiile în care principii s-au adresat unui superior în rang, caz în care semnătura a fost grafiată în partea dreaptă sub text, totul finalizat prin imprimarea peceții princiare.

Partea a treia a volumului, intitulată *Principesele Transilvaniei și autografele lor* (p. 158–197) o are ca autoare, de asemenea, pe istoricul Susana Andea, fiind de fapt o cercetare complementară capitolului anterior, căreia îi lipsește totuși dimensiunea politică și diplomatică. Autoarea afirmă că nu își propune, prin analiza unor mostre de scriere, să

reconstituie dimensiunea intelectuală și cunoștințele de scriere ale fiecărei principese, cu atât mai mult cu cât consideră că unele semnături ar fi posibil să aparțină unor persoane din anturajul acestora. Cu toate acestea, meritul cercetării de față este acela că realizează, în paralel cu analiza mostrelor grafice, o serie de microfișe ale acestor femei situate, prin mariajele lor, la vârful ierarhiei social-politice din principat. Or, din această perspectivă, Susana Andea constată că ele se pot împărți în două categorii: cele care, într-un anumit moment istoric bine determinat, au condus efectiv țara (Maria Christierna, Caterina de Brandenburg) sau principesele-soții, limitate la cercul curții lor private. Avem de-a face, atât cât informația istorică a permis-o, cu o extrem de interesantă introspecție în orizontul familial dar și intelectual al principeselor Transilvaniei, dat de educația lor, de cunoașterea și practicarea scrisului, inclusiv în limba latină. În aceeași manieră cu cercetarea semnăturilor principilor, s-a constatat că consoartele lor au uzitat semnătura în partea stângă sub text atunci când s-au adresta supușilor, și în cea dreaptă atunci când au purtat corespondență cu consortii lor princieri.

Volumul se încheie cu un extrem de interesant studiu dedicat de regretatul profesor Avram Andea *Vlădicilor ardeleni și semnăturilor lor* (p. 198–252). Prin acesta se părește ambientul scripturistic al elitelor politice și confesionale ale Transilvaniei voievodale și princiare, abordându-se mediul restrâns, mai puțin familiar, al înalților ierarhi ortodocși ai Transilvaniei, așa-zii vlădici și mitropoliti, care dincolo de etnia sau locul de obârșie, au păstorit în vremuri nu foarte faste comunitățile ortodoxe românești ardelenene. Încă din debutul cercetării istoricul mărturisește o anumită limitare metodologică a cercetării, determinată strict de modul în care actele edificatoare s-au păstrat și au putut fi identificate. Din punct de vedere cronologic, incursiunea istoriografică propusă identifică primele acte semnate de ierarhi ortodocși cu jurisdicție în aceste părți la finele veacului al XIV-lea, fiind vorba de mitropolitia “Ungrovlahiei dinspre Severin” numită de Patriarhia din Constantinopol, a căror semnătură în greacă a putut fi identificată pe o serie de acte ale sinoadelor patriarhale. S-a observat că aceste semnături autografe au stat sub semnul tradiției monogramelor bizantine și a practicilor scripturistice uzitate în cancelaria patriarhală. Din altă perspectivă, tot din aceeași perioadă sunt pomenite și cele două *Tetraevangheliare* în manuscris copiate de Popa Nicodim (Nikola Grčić) de la Tismana. Monumente ale culturii slavone din Țara Ungurească, ele sunt integrate de istoric în analiza istoriografică realizată ca fiind printre cele mai vechi scrieri autografe datate și localizate, cărora li se cunoaște atât autorul, cât și împrejurările în care au fost alcătuite. La limita cronologică superioară autorul plasează în cercetarea sa scrierile autografe provenite de la vlădica Teofil (Toma Szeremi din Teiuș), cel care a fost uns în 1692 la București și confirmat de guvernatorul Gheorghe Banffy în calitate de “arhiepiscop și mitropolit al scaunului Belgradului și a toată Țara Ardealului”.

Metodologic vorbind, analiza a fost defalcată de reputatul istoric în mai multe părți, cirumscrie diferitelor etape ale politicii oficiale confesionale din Transilvania voievodală și princiară, constatându-se o intromisiune tot mai mare a statului prin politica sa confesională în reconfigurarea jurisdicțională a mitropoliei și a episcopilor ortodocși, supuși efortului de calvinizare a românilor, efort care, în viziunea autorului, a condus totuși la stimularea folosirii limbii române nu doar la slujbe, ci și în practica

scrisului epistolar. Demersul de față lămurește, pe lângă modalitățile de practicare a scrisului în mediul clerical ortodox, și alte aspecte ale prerogativelor înalților ierarhi și ale instituțiilor ecleziastice românești din Principat. S-a încercat să se surprindă cu cât mai multă acuratețe, din titulaturile arhieresti, atât terminologia folosită de reprezentanții statului în actele oficiale, cât și terminologia întrebuintată de ierarhi în propriile înscrisuri și tipărituri. De asemenea, analiza scripuristică efectuată a încercat să identifice originea și formația intelectuală a vlădicilor sau diecilor din cancelaria acestora, urmărindu-se particularitățile grafice ale scrisului, caracteristicile lexicale și gramaticale ale limbii folosite de aceștia în acte. Cercetătorul a mai putut constata că, deși există acte care păstrează nume de vlădici și mitropoliți ai românilor încă din secolul al XV-lea, cea mai veche semnătură autografă datează din anul 1568, ea aparținând episcopului clavinizant Gheorghe de Sângeorgiu. De-abia după acest moment scrisorile ierarhilor ortodocși sporesc, fiind scrise, după cum s-a constatat, în limba română cu grafie chirilică, ceva mai rar în limba maghiară și, cu totul excepțional, în latină. Istoricul Avram Andea conchide în partea finală a studiului său că numărul mic de acte păstrate a împiedicat realizarea unei analize comparative a scrisurilor și semnăturilor, astfel încât nu s-au putut configura considerații asupra evoluției în timp a formei semnăturilor acestora. Cu toate acestea, din punctul de vedere al domniei sale, structura, părțile componente, folosirea corectă a elementelor de stilionar dovedesc cu prisosință familiarizarea deplină a acestora cu schimbul epistolar, cu regulile acestui gen de scris finalizat întotdeauna prin semnare și sigilare.

În ansamblul său, volumul de față este o abordare extrem de coerentă, de un înalt profesionalism științific, a practicii scripuristice din Transilvania medievală și premodernă, gândită pe mai multe paliere constitutive și realizată cu metode și instrumente de cercetare de cea mai autentică valoare. Fini cunoscători ai paleografiei latine și chirilice, autorii au integrat în mod fericit și creator analiza mostrelor grafice în cursul istoric al veacurilor XIV-XVII, astfel încât istoria Transilvaniei voievodale și princiare prinde un nou contur, umanizat de apropierea atât de personală de identitatea unor protagoniști ai scenei istorice prin intermediul scrierilor lor autografe. Fiecare secțiune a volumului conține numeroase mostre grafice care ilustrează și susțin discursul și analiza istoriografică și paleografică, pentru ca la finalul fiecărei părți să fie alăturate acte cu valoare documentară depistate în arhivele românești sau maghiare, precum și în biblioteci din țară sau străinătate. Un demers istogriografic, dar și un instrument de lucru de o necontestată valoare pentru toți cei interesați atât de istoria scrisului, cât și de oameni și fapte de altădată.

Ligia Boldea

Oana Mihaela Tămaș, *Între uz și abuz de alcool în România*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, 307 p.

Fenomen derivat cu precădere din excesul de consum mai mult decât din surplusul de producție, alcoolismul a constituit întotdeauna unul dintre subiectele